

ГАСТРОНОМІЧНА ГУМОРИСТИКА У ЛІТЕРАТУРІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: ТОПОСИ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Світлана Богданець

Gastronomic Humor in Medieval European Literature: Topoi and Historiography

Svitlana Bohdanets

The article looks at topoi in gastronomic images of European medieval humoristic texts and seeks to examine the connection between food and comic discourses. The author shall also highlight how these images were evaluated and interpreted by scholars of a different methodological background. The attention is paid to motives in gastronomic humour and comic plots related to food, which were widely spread in Western culture. Gastronomic humour is displayed through examples that are to be found in such medieval literary genres as farce, fabliau, Schwank etc. The study aims to propose a common food comic code, explain the principles of its implementation in the text and show its typical constituent elements. The essay starts with an examination of anthropological and social factors that might have shaped and symbolically and functionally determined gastronomic humour. It is assumed that mouth has a significant role in the processes of organization of nutrition and laughter on the bodily level. Then the author overviews in detail the literary origins of gastronomic jokes tracing their formation from the antique comedy. The development and establishment of food comedy are shown through examples from medieval urban literature. Attention is also drawn to the context in which the text functions, in other words, the specifics of its implementation in time and space. It is revealed that nutrition often appears as a background for comic plots, and culinary spaces are typical locations in humoristic stories. According to their professional activity comedy characters are also closely related to food. It is noticed that the food itself becomes a subject of conflict in a comic situation. Main characters actions are concentrated around the food, drinks or dishes. Another aspect of gastronomic humour involves a situation where eating resembles defecation. A typical comic tool on its own is the analogy between having a meal and sex. The paper also describes the features of food that often appear in humoristic texts and therefore has a higher level of comic value.

Keywords: food, laughter, comedy, food images, gastronomic jokes, medieval literature.

На харчові образи у сміховій культурі європейського Середньовіччя свого часу звернув увагу ще Михайло Бахтін. Він пояснив їх значення в контексті карнавального дійства, поетики перевертання та гіперболізації. Проте гастрономічна гумористика має куди більше форм існування. Зв'язок їжі та сміху потребує комплексного дослідження, яке пояснить, чому харчове часто стає смішним, і чому в комічному нерідко фігурує їжа?

Стаття пропонує знайти відповіді на ці питання, звертаючись до надзвичайно багатой на пов'язані з їжею жарти літератури європейського Середньовіччя. У цей період сформувався набір мотивів гастрономічного гумору, склалися харчові комічні сюжети, які стали

універсальними для західної культури. Мета дослідження – на основі конкретних літературних прикладів вивести цілісну концепцію харчової гумористики та показати принципи її функціонування. У першій частині мова йтиме про природу гастрономічного гумору, його антропологічну та суспільну мотивацію. Друга частина зосереджується довкола літературних витоків гастрономічних жартів, їх усталенні у середньовічній творчості та загальних принципах реалізації харчового комізму в тексті.

Культурні засади зв'язку їжі та сміху. Що може бути спільного у їжі та сміху? Відповідь на це питання лежить на поверхні, та попри це може підштовхнути нас до куди глибших роздумів про природу зв'язку цих двох діяльностей людини. Отож об'єднує їх передовсім рот – цю частину свого тіла людина задіює і коли сміється, і коли їсть, щоправда ці дві фізіологічні активності, як правило, не можуть проходити одночасно. Тому рот – свого роду місток, що поєднує сміх та харчування і водночас розводить по два різні боки, розмежовуючи їх. До того ж, під час прийому їжі стадія роту є початковою, у той час як для сміху цей тілесний отвір функціонує вже на завершальному етапі.

У роті поєднуються дві протилежні відносно тіла функції входу та виходу. Через цей «портал» людина впускає навколишній світ усередину себе (як-то під час харчування), або ж вивільняє своє нутро назовні (вокалізація у процесі сміху). Французький антрополог та психоаналітик Ерік Смаджа влучно характеризує рот як «первісний перцептивно-вітальний отвір» (Смаджа 2017, с. 90). У своєму дослідженні людського сміху вчений говорить, що ротова порожнина – ця колиска сприйняття – не існує сама по собі, адже вона психогенетично та онтогенетично надтермінована. Її розкривання під час сміху має подвійне значення: це власне виштовхування, позначене вокалізацією, та сигналізування здатності інкорпорації (Ibid, с. 83). Таким чином відкритий рот під час сміху натякає на аналогічну ситуацію під час прийому їжі. Оскільки навичка сміху є більш пізнім тілесним досвідом порівняно із харчуванням, сміх містить у собі свого роду алюзивне відображення стану тіла, що їсть. На користь таких образних паралелей можуть свідчити дослідження філогенезу сміху, адже специфічний вираз обличчя людини у момент сміху виник у зв'язку із розвитком лицевої мускулатури під час жування їжі (Ibid, с. 58-59).

Як бачимо, сміх у фізіологічному плані суміжний із харчуванням, до того ж генетично ним мотивований. Та цей зв'язок можна простежити не лише з позицій біології, тобто у природному розумінні функціонування людського тіла, але й з точки зору культури – через символічне впорядкування цих процесів відносно людського тіла.

Рот відіграє ключову роль у чотирьох видах діяльності, а саме: мовленнєвій, харчовій, еротичній та сміховій. І лише перша залучає цей тілесний отвір для інтелектуальної реалізації людини, в той час як решта використовують його для задоволення тілесних потреб. Під час мовлення рот стає отвором для голови, а під час харчування та сміху – для живота (еротичну функцію тут опускаємо, бо символічне навантаження рота потребує окремої більш детальної розмови). Так на мапі тіла людини на рівні рота можна провести лінію, що умовно розмежовуватиме його на верхню та нижню частини із головою та черевом як двома протилежними резервуарами.

Отож сміх та харчування подібні тим, що ці тілесні процеси протікають в опозиції до мовленнєвої, а отже й інтелектуальної діяльності. Антрополог Олександр Козінцев говорить, що «сміх є ігровим антагоністом людського стану і його основи – мовлення» (Козінцев 2007, с. 124). Це твердження засноване на висновках дослідників, зокрема Зигмунда Фрейда, про те, що бурхливий сміх, точніше сказати, регіт, блокує мовлення та мислення (докладніше про

це див. (Ibid, с. 119-124)). Харчування також блокує мовлення, залучаючи ротову порожнину, зуби та язик до пережовування їжі, а не для говоріння.

Будучи в опозиції до інтелектуальної діяльності, що за своєю природою є вищою, сміх та харчування як дві низькі тілесні активності часто разом зазнають табування. Ерік Смаджа наводить цікавий приклад «гігієни рота», концепція якої була закладена законодавцями монастирських правил часів Високого Середньовіччя, котрі розробили свого роду теологію та естетику рота, за якими послушникам слід уникати смакових та еротичних задоволень, та звісно ж, сміху. Описуючи святкову сміхову культуру український літературознавець Геннадій Нога говорить, що традиційно по завершенню посту людина отримує дозвіл на вживання скоромного та дозвіл на сміх (Нога 2001, с. 31). Одночасна дія заборони на ці тілесні практики також свідчить про їх символічну спорідненість.

Сміх також є способом виявлення моральної вищості, а отже й засобом регулювання суспільного впливу одних соціальних груп на інші. Висміюється усе те, що для носіїв авторитету є аномальним, інакшим, неправильним. Продукти, страви та сам процес харчування можуть ставати підставою для сміху з кількох причин.

По-перше, вони належать до сфери активності низового тіла, за яким ще середньовічна монастирська традиція закріпила негативні конотації, а тому мають бути ретельно прихованим. Тож будь-яка публічна яскраво фізіологічна демонстрація процесів споживання їжі зазнає висміювання. Відтак в рамках етикету харчування має бути максимально відірваним від тілесності, як парадоксально б це не звучало. Тут наведемо надзвичайно цікаве міркування Рональда Тобіна з цього приводу:

«Символічна функція столу – розділити людську істоту на половини, відмежовуючи її вищі здібності від статевих та травних органів» (Tobin 1990, с. 146).

Як бачимо, стіл відіграє роль ширми, що візуально приховує подальшу малоприємну внутрішню мандрівку їжі людським тілом. Ще один бар'єр, що маскує натуралізм харчування, це долоня, якою слід прикривати рота, приймаючи їжу, до речі, так само, як і під час сміху. Річ у тім, що вигляд пережованої страви у роті неминуче нагадує про її подальшу долю всередині людського тіла. Відтак всілякий виражено фізіологічний прийом їжі нагадує нам про дефекацію, якою він завершується. Широко відкритий рот через це стає табуваним, адже крізь нього буквально просвічується анус. Така небажана семантична двозначність їжі є смішною і почасти стає джерелом найпримітивніших жартів, заснованих на грубому тілесному комізмі. До речі, на поєднанні анальності й оральності засновані найперші дитячі жарти, які Мішель Суле наводить як приклад раннього сміхового задоволення у малюків (саса-boudin – з франц. букв. – кака-ковбаска – втілює зовнішню образну подібність і водночас внутрішню єдність цих двох предметів) – див. (Смаджа 2017, с. 85).

По-друге, їжа виступає важливим способом організації суспільних груп та їх розмежування. Якщо досі ми говорили про сміх, що регулює норми харчової поведінки в межах членів однієї групи, то зараз йтиметься про сміх як інструмент негації чужих різко відмінних моделей вживання їжі.

Сара Гордон вважає їжу потужним засобом висміювання та критики. Говорячи про зв'язок харчування та сміху, дослідниця зазначає, що вони однаково несуть задоволення, розважають та конструюють ідентичність. «Гумор та їжа можуть формувати виключення, вони визначають групову та суспільну ідентичність, а сміх над їжею в гумористичних текстах функціонує як ефективна соціальна сатира. Жарти про те, як хтось їсть, і що хтось їсть (чи не

їсть) залучає оцінювальний гумор, спрямований на саму групу людей, або ж може маркувати членів поза нею» (Gordon 2007, с. 2).

Отож їжа, а точніше харчова поведінка, може ставати об'єктом насмішки, але разом із тим їжа поряд із гумором є важливим засобом регулювання колективних норм, підставою для формування суспільних груп, котрі об'єднують тих, хто однаково харчуються / сміються над одним і тим самим.

Гастрономічна гумористика: витоки, формування, принципи. Зв'язок між їжею та гумором у суспільстві позначився також на літературних текстах. Він історично закріплений не лише на рівні змісту творів, але й відображений у структурних компонентах літературних форм, що також впливає на їх сприйняття та розуміння. Оскільки гумор прагне бути доступним та зрозумілим якомога більшій кількості людей, він обирає загально знану мову – мову харчування. Ернст Роберт Курціус наводячи зразки «кухонних дотепів» у латинській літературі, які у широкому розумінні охоплюють все, що має стосунок до їжі, також вказує на загальнолюдський характер цього комічного мотиву (Курціус 2008, с. 484).

Емілі Гауерс у своєму дослідженні образів їжі у літературі Стародавнього Риму зазначає, що культурно вони пов'язані насамперед із низовими, а отже комічними, літературними жанрами. «Ієрархія голови та черева (*знову маємо цю опозицію – Б.С.*), притаманна Римській культурі в цілому, також впливає на впорядкування літературних жанрів. Є вражаюче співвідношення між місцем твору в жанровій ієрархії – де епос, трагедія та історія мають перевагу над сатирою, комедією, застільною промовою, епіграмою, епістолою та пікареским романом) – та ступенем того, як він репрезентує або ж приховує низькі тілесні функції. (...) Як правило, їжа з'являється у текстах неоднорідних та змішаних, що постають як абсурдні чи пародійні; і зазвичай відсутня у творах ... високих жанрів» (Gowers 1993, с. 22).

Саме з комічних жанрів починається історія їжі в літературі, і як правило в межах цього «низького» письменства вона затримується на досить тривалий час, аж поки образ харчування позбудеться сміхових та набуде естетичних конотацій, що припадає на XVIII-XIX століття (до прикладу, в російській літературі започаткована Фонвізіним гумористична парадигма кулінарії відходить на другий план лише з появою в творах Пушкіна їжі як поетичного предмета (Панич 2016, с. 131).

Той факт, що ієрархія тілесних функцій переноситься на співвідношення літературних форм, визначив літературну концепцію їжі, котра в текстах традиційно зберігає за собою низовий статус. Багатими на харчові образи виявляються твори власне гумористичні, що мають викликати сміх у публіки, пародійні, котрі поєднують несумісності, і наостанок ті, що призначені для виголошення під час бенкетів, тобто функціонально прив'язані до їжі.

До речі, простори із яскраво вираженим харчовим навантаженням, як то бенкет чи ярмарок, зазвичай мають також сильний сміховий потенціал. Колискою багатьох традиційних комічних жанрів є народна святкова сміхова культура, котра зосереджується навколо специфічного хронотопу ярмарку, що його свого часу вичерпно схарактеризував Михайло Бахтін. Дослідник говорить про те, що святкові ярмарки завжди супроводжувалися народними гуляннями, розвагами, а також нестримним обжерством та пиятикою (Бахтин 1990, с. 92). Ринкова площа – місце, де традиційно сусідять веселощі та бенкет, а сміх поєднується з їжею. Згідно з концепцією Мішеля Фуко ярмарок – суперечливий простір, який дослідник називає «гетеротопією» (Фуко 2018), адже це точка, де одночасно проявляються різні аспекти людського існування, зазвичай несумісні.

Керолін Стіл говорить, що комічний потенціал – риса, властива для всіх ринків як просторів, структурованих їжею. «За своєю природою ринок – не лише політичний, але й комічний простір: вистави та пародії, лайка та дотепи для нього притаманні так само, як промови та нудьга для парламенту» (Стіл 2016, с. 175).

Але це також і локація, що почасти використовується для розігрування комічних сцен. Як відомо, середньовічні фарси традиційно ставилися на ринкових площах, а їх гумор заснований на гротеску та грубому комізмі низових тілесних функцій, до яких належить споживання їжі з її перетравленням та подальшим випорожненням. Цікаво що назва фарс – походить від латинського слова *farsa*, тобто фарш, начинка (цими комічними сценками «начиняли» серйозну дію містерій) (Средневековые французские фарсы 1981, с. 11). Їхня дія часто розгортається під час трапези («Наречений, що не зумів догодити нареченій»), місцем дії стає ринок («Маює-простак»), а крадіжка їжі – рушієм сюжету («Паштет та пиріг»). Серед популярних персонажів – продавці, м'ясники, пекарі, винороби, трактирники.

Окремо варто згадати про святковий ритуальний хронотоп, який породив комедію як жанр і визначив її тематичну, образну та структурну організацію. Цьому присвячена книга «Хвалькуватий кухар: дискурс їжі в давньогрецькій комедії» британського дослідника Джона Вілкінса. Автор говорить, що споживання та приготування їжі перебувають у центрі комічного світу. «Комедія по своїй суті – «святкова», адже вона відображає реальні святкування і до того ж сама по собі вона була створена під час свят вшанування Діоніса» (Wilkins 2001, с. 418). Це закріплювалося навіть у самих заголовках творів, зокрема п'єси «Сатурналія» та «Компіталія» римського комедіографа Плавта носять назви свят на честь Сатурна та божеств лаврів. Отож прийом їжі функціонує як рамка по відношенню до комедії, її дія умовно кажучи відбувається на фоні трапези.

Наявність харчових образів фактично відрізняє комедію від трагедії. «Їжа є інтегральною складовою комедії... її потенціал «вносити безлад» здатен перетворити трагедію на комедію – вважає Емілі Гауерс (Gowers 1993, с. 51).

В основі фінальної сцени античної комедії – веселощі, які фокусуються на радості від споживання їжі та напоїв, а також сексуальної активності, що у поєднанні формують загальну атмосферу свята. Та комедії не лише текстуально, але й фактично завершувалися харчуванням. Після вистави, зазвичай, влаштовували бенкети, що були важливою частиною суспільного життя полісу (Wilkins 2001, xxiii). Споживання їжі героями на сцені наприкінці п'єси збуджувало апетит глядачів, які невдовзі теж отримували можливість долучитися до спільного частування. Така модель продовжувала функціонувати й у XVII столітті, що правда лише в межах придворної культури. «Як відомо, в часи Людовіка XIV вистави зазвичай починалися о п'ятій вечора, відтак публіка, вочевидь, поверталася з театру біля восьмої години – час вечері – одразу після того, як мала насолоду спостерігати спільні трапези, котрими завершуються багато Мольєрових комедій» (Tobin 1990, с. 17). Рональд Тобін вважає, що Мольєр у такий спосіб наслідує комедії Плавта, які завершувалися принагідним запрошенням глядачів до уявного бенкету, що розігрувався на сцені (Ibid, с. 18). Окрім того, в цьому ж контексті можемо згадати традицію італійської комедії, щасливий фінал якої супроводжується шлюбом та святковим бенкетом на честь молодят.

Проте трапеза могла й передувати комічній виставі. За спостереженням Сари Гордон, котра досліджувала харчові жарти у середньовічній французькій літературі, «є дуже міцний зв'язок між їжею та оповіддю, їжею та сміхом (або ж розвагами) у багатьох пригодницьких романах та фавль. Більше того, ці жанри нерідко постають у якості післяобідніх розваг ...

(Gordon 2007, 21). Відтак оповідки, що почасти супроводжуються кулінарними жартами, як правило, прочитувалися або ж розігрувалися в обідній час. У передмові до збірки гумористичних шванків Міхаеля Лінденера «Катціпорі» сказано, що у ній вміщено «нові байки, дивовижні казки, нечувані побрехеньки та вбивчі дотепи, найкраще придатні на закуску усім добрим пиворізам» (Немецкие шванки... 1990, с. 205). Отож самі літературні тексти функціонально та образно уподібнюються їжі.

Закономірно, що така харчова ситуація для літературних текстів послужила тематичним та образним джерелом натхнення. Кулінарний простір є однією з традиційних локацій, де відбувається дія у комічних текстах. А відтак їх персонажами стають люди, котрі так чи інакше мають стосунок до харчування. У комедіях Плавта серед діючих осіб часто з'являються повар (найвідоміший приклад – п'єса «Псевдол»), а також раби та парасити, котрі через свою пристарість до їжі вважаються предками ренесансного карнавального тіла (Gowers 1993, с. 55). Принагідно згадаймо і любителя добряче попоїсти у веселій компанії, шекспірівського персонажа, Джона Фальстафа, упізнаваного за його величезною талією, та їжею, що її такою зробила, і котрого Принц Гаррі жартома кличе товстуном («fat-guts» – буквально «жирні кишки») (Fitzpatrick 2002, с. 18), акцентуючи його гротескну тілесність – зовнішню та внутрішню.

Щодо середньовічних текстів, то їх гастрономічний сетінг надзвичайно розмаїтий. «Фаблію містять реалістичні кулінарні сцени у коморах, льохах та кухнях. У фабльо прийом їжі часто стає місцем, в якому розгортаються події чи переказуються оповіді» (Gordon 2007, с. 103). Героїні шванків пригощають своїх коханців за столом, зраджують з ними на кухні та переховують їх від чоловіка у коморі. У такій ситуації опинився герой французького фабльо «Про попа у скрині для сала». Як видно з назви, гастрономічний простір тут марковано дуже конкретно.

Ринкові площі, трактири та харчівні – публічні харчові локації, які в оповідках провокують комічні ситуації. Їх об'єднує те, що вони є місцем соціальної взаємодії. Тут під час торгівлі, за їжею або випивкою відбувається зіткнення представників різних соціальних груп, що часто призводить до конфліктів, насмішок та авантур. І так само тут збираються дружні компанії, в яких переказуються дотепні історії, неймовірні пригоди та плітки. Герої шванку Мартина Монтана знаходять спосіб не платити у трактирі за випивку, в оповідці зі збірки «Катціпорі» чоловік примудряється поїсти в харчевні за двох – себе та свого великого носа, а Ганс Сакс розповідає як став свідком початку та завершення війни жителів міста Гірзау проти лісорубів поки їв у корчмі капусту з оселедцем та пивом.

Комічним може бути не лише гастрономічний простір, але і час. У того ж таки Ганса Сакса є п'єса «Лікування дурнів». За жанром це фастнахтшпіль – тобто комічна віршована вистава на масницю. Час розігрування дійства та внутрішній час твору збігаються – герой страждає від переїдання у тиждень перед постом і просить лікаря про допомогу (Брант 1989, с. 429).

Харчова семантика місця поширюється також і на осіб, що в ньому перебувають. Кухарі та кухарки, трактирники, продавці, завсідники шинків належать до типових комічних персонажів середньовіччя. Поряд із ними стоять п'яниці, ласуни та ненажери. Жінки, до речі, у гумористичних оповідках їдять більше за чоловіків. Героїні отримують більше харчове навантаження через свою прив'язку до кулінарії: на відміну від чоловіків, сфера їх діяльності чітко окреслена рамками хатніх справ і зосереджується довкола кухні. Надзвичайно популярними є сюжети, в яких жінки зловживають їжею: їх підозрюють у приховуванні

продуктів від чоловіка, застають під час надмірних трапез, звинувачують у крадіжках продуктів. Існує кілька варіацій історії про те, як дружина не втрималася та з'їла двох приготованих на вечерю гостям куріпок, а потім вигадливими способами відводила від себе підозри чоловіка.

Монах-бразник і клірик-черевоугодник – ще одні гумористичні персонажі популярні у середньовічній європейській літературі та фольклорі (Даркевич 1992, сс 51-52). Ці вічно голодні герої виявляють кмітливість у добуванні та поводженні з їжею, як у поширеному сюжеті про монаха, що ділив каплуна на вечері у дворянина. Він забрав собі всю тушку птиці (окрім призначених господарям голови, шиї та кінцівок) і знайшов цьому богословське підґрунтя.

Залишилося схарактеризувати саму їжу у гумористичних текстах Середньовіччя. Зазвичай, комічно навантаженою стає та їжа, споживання якої веде за собою яскраве вираження тілесності (важко травиться, спричиняє бурчання живота, різко пахне з рота тощо). Наприклад улюблена страва героя з діалогізованої поеми «Гра про Робера та Маріон» Адама де ла Аля – «важкий масний свинячий зад з приправою із часнику» (Хрестоматія... 1953, с. 93). Значний комічний потенціал має тілесно осмислена їжа, тобто страви і продукти поряд з яким у тексті просвічується їх подальша доля усередині людського тіла – разом із травленням та випорожненням. Один з елементів середньовічного гастроумору полягає у зближенні харчування та випорожнення. Німецька гумористична оповідка описує історію подорожнього, котрий після вечері у домі господарів в якості плати за трапезу та ночівлю залишив після себе на ліжку купку, співмірну кількості з'їденого. Головний герой фарсу «Адвокат Патлен» прикидається хворим і показує свої випорожнення торговцю тканинами, який прийшов до нього на вечерю.

Харчування зближується ще з однією функцією низового тіла – сексуальною. Їстівні продукти у текстах стають комічними відповідниками статевих органів. Героїня одного з фабліо – вдова, котра інакомовно зізнається, що зголодніла за великою ковбасою та сирим м'ясом. У такий спосіб відбувається співставлення двох видів голоду – гастрономічного та сексуального. Сам статевий акт іноді описується через метафори харчування.

В оповідці під назвою «Білка» лицар натякаючи наївній дівчині на секс, просить її пригостити горішками білку, що живе у нього між ніг. Харчові та сексуальні сцени часто супроводжують одна одну в фабліо. Популярний сюжет про священика, котрий навідується до жінки, поки її чоловіка немає вдома. Вона пригощає гостя смачними стравами, а після трапези обоє віддаються тілесним втіхам. В іншій оповідці розплескана ложка юшки сигналізує священику про готовність жінки віддатися йому на лежанці.

Зв'язок їжі та сміху має природні та культурні передумови. На тілесному рівні обидві ці діяльності об'єднані через рот, адже саме його актуалізує людина і коли сміється, і коли їсть. Культура також грає вагомую роль в семантичному уподібненні цих соціально значущих тілесних практик через ситуативне зближення, функціональні аналогії та перенесення, що закріплюється у сталих обрядових формах, образах та художніх формулах.

Гастрономічна гумористика в літературі функціонує на рівні змісту та впливає на структуру жанрів. У середньовічних текстах це демонструють фарси, фабліо, шванки. Харчування у них функціонує як контекстуальна рамка по відношенню до комічної дії, а кулінарні простори – ринок, ярмарок, кухня, комора, таверна – стають традиційними локаціями для розгортання жартівливих сцен. Їх герої – люди, чия діяльність теж пов'язана з їжею: кухарі, торговці, трактирники, п'яниці, ласуни та ненажери. Комічний потенціал їжі

полягає в тому, що вона стає мотиватором комічної дії (крадіжка, шахрайство, кмітливі витівки). Гумористичний ефект також досягається завдяки зближенню харчування та випорожнення, гастрономічного та сексуального.

Список літератури

- БАХТИН М., 1990, *Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса*. Москва: Художественная литература.
- БРАНТ. С., САКС Г., 1989, *Корабль дураков. Избранное*. Москва: Художественная литература.
- ДАРКЕВИЧ В. П., 1992, *Народная культура Средневековья. Пародия в литературе и искусстве IX-XVI вв.* Москва: Наука.
- КОЗИНЦЕВ А., 2007, *Человек и смех*. СПб.: Алетейя.
- КУРЦІУС Е. Р., 2007, *Європейська література і латинське середньовіччя*. Львів: Літопис.
- Немецкие шванки и народные книги 16 века, 1990*. Москва: Художественная литература.
- НОГА Г., 2001, *Звичаї тієї давніх школярів бували... (Український святковий бурлеск XVII-XVIII ст.)*. Київ: Стило.
- ПАНИЧ С., 2016, *Образы трапезы в художественном мире Г. Р. Державина, Пир – это лучший образ счастья. Образы трапезы в богословии и культуре*. Москва: Издательство ББИ, 129–142.
- СМАДЖА Е., 2017, *Сміх. Біологія, психіка, культура*. Київ: Ніка-Центр.
- Средневековые французские фарсы, 1981*. Москва: Искусство.
- СТИЛ К., 2016, *Голодный город: Как еда определяет нашу жизнь*. Москва: Strelka Press.
- ФУКО М. 2018, *Інші простори, Рухливий простір (міждисциплінарна антологія)*. Київ: Medusa, 30–40.
- Хрестоматия по истории западноевропейского театра: в 2 т., 1953, Т.1*. Москва: Искусство.
- FITZPATRICK J., 2002, *Food in Shakespeare: early modern dietaries and the plays*. Aldershot: Ashgate.
- GORDON S., 2007, *Culinary Comedy in Medieval French Literature*. West Lafayette: Purdue University Press.
- GOWERS E., 1993, *The Loaded Table: Representations of Food in Roman Literature*. Clarendon Press.
- TOBIN R. W., 1990, *Tarte a la creme: Comedy and Gastronomy in Moliere's Theater*. Ohio: Ohio State University Press.
- WILKINS J., 2001, *The Boastful Chef. The Discourse of Food in Ancient Greek Comedy*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

References

- BAKHTIN M., 1990, *Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kultura Srednevekovya i Renessansa [Rabelais and His World]*. Moskva: Hudozhestvennaya literatura.
- BRANT. S., SAKS G., 1989, *Korabl durakov. Izbrannoe [Ship of Fools. Selected]*. Moskva: Hudozhestvennaya literatura.

- DARKEVICH V. P., 1992, Narodnaya kultura Srednevekovya. Parodiya v literature i iskusstve IX-XVI vv. [Folk culture of the Middle Ages. Parody in literature and art of the IX-XVI centuries]. Moskva: Nauka.
- FITZPATRICK J., 2002, Food in Shakespeare: early modern dietaries and the plays. Aldershot: Ashgate.
- FUKO M. 2018, Inshi prostory [Other spaces], Rukhlyvyi prostir (mizhdystsyplinarna antolohiia). Kyiv: Medusa, 30–40.
- GORDON S., 2007, Culinary Comedy in Medieval French Literature. West Lafayette: Purdue University Press.
- GOWERS E., 1993, The Loaded Table: Representations of Food in Roman Literature. Clarendon Press.
- Hrestomatiya po istorii zapadnoevropejskogo teatra: v 2 t. [Readings on the history of West European theater: in 2 volumes], 1953, T.1. Moskva: Iskusstvo.
- KOZINCEV A., 2007, Chelovek i smeh [The Man and Laugh]. SPb.: Aletejya.
- KURTSIUS E. R., 2007, Yevropeiska literatura i latynske serednovichchia [European Literature and Latin Middle Ages]. Lviv: Litopys.
- Nemeckie shvanki i narodnye knigi 16 veka [German Schwanks and popular books of the 16th century], 1990. Moskva: Hudozhestvennaya literatura.
- NOHA H., 2001, Zvychai tii z davnikh shkoliariv buvaly... (Ukrainskyi sviatkovyi burlesk XVII-XVIII st.) [Those customs had been from the old school times... (Ukrainian festive Burlesque of XVII-XVIII centuries.))] Kyiv: Stylos.
- PANICH S., 2016, Obrazy trapezy v hudozhestvennom mire G. R. Derzhavina [Meal images in the artistic world of Derzhavin], Pir – eto luchshij obraz schastya. Obrazy trapezy v bogoslovii i kulture. Moskva: Izdatelstvo BBI, 129–142.
- SMADZHA E., 2017, Smikh. Biolohiia, psykhyka, kultura [Laugh. Biology, psyche, culture]. Kyiv: Nika-Tsentr.
- Srednevekovye francuzskie farsy [French Medieval farces], 1981. Moskva: Iskusstvo.
- STEEL K., 2016, Golodnyj gorod: Kak eda opredelyaet nashu zhizn [Hungry City: How Food Shapes Our Lives]. Moskva: Strelka Press.
- TOBIN R. W., 1990, Tarte a la creme: Comedy and Gastronomy in Moliere's Theater. Ohio: Ohio State University Press.
- WILKINS J., 2001, The Boastful Chef. The Discourse of Food in Ancient Greek Comedy. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Гастрономічна гумористика у літературі європейського середньовіччя

У статті досліджено гастрономічні образи гумористичних текстів літератури європейського Середньовіччя. Порушено проблему з в'язку харчового та комічного дискурсів у культурі. У фокусі опиняються популярні для західної культури мотиви гастрономічного гумору та харчові комічні сюжети. Гастрономічна гумористика продемонстрована на прикладах таких середньовічних літературних жанрів, як фарс, фабліо, шванк тощо. Дослідження має на меті запропонувати універсальний код харчового комізму, пояснити принципи його реалізації в тексті та показати його типові складові елементи. Стаття починається з огляду антропологічних та суспільних чинників гастрономічного гумору, що функціонально та символічно впливають на його

природу. Зроблено припущення про особливий статус роти, котрий на тілесному рівні впорядковує процеси харчування та сміху. Далі авторка більш детально зупиняється на літературних витоках гастрономічних жартів, простежуючи їх формування в античній комедії. Розвиток і усталення харчового комізму показано на зразках середньовічної міської літератури. Окрім текстів то уваги взято також контекст побутування цих творів, їх часова та просторова реалізація. Виявлено, що харчування часто є фоновою обставиною для комічних сюжетів, а кулінарні простори – типовими локаціям у гумористичних творах. Комічні персонажі за родом своєї діяльності також почасти пов'язані з їжею. Помічено, що сама їжа стає приводом до зав'язки та розгортання комічної ситуації. Довкола продуктів, напоїв чи страв зосереджено дії головних героїв. Окрему частину гастрономічної гумористики становлять ситуації, де харчування зближується з випорожненням. Ще один типовий прийом харчового комізму полягає у проведенні в тексті аналогій між споживанням їжі та сексуальним актом. У статті також схарактеризовано параметри їжі, котра найчастіше фігурує у гумористичних текстах, а відтак має більше гумористичне навантаження.

Ключові слова: їжа, сміх, гумор, харчові образи, гастрономічні жарти, середньовічна література.

Svitlana Bohdanets, M.A. in Literature, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Світлана Богданець, магістр філології, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0423-4504>

Received: 22-04-2019

Advance Access Published: December, 2019